

ДИСКУРС СОЦІАЛІЗМУ: СЕНСИ І СУПЕРЕЧНОСТІ

О.Г.Волков

професор кафедри гуманітарних дисциплін

Мелітопольського інституту державного і муніципального управління

„Класичного приватного університету”

У статті розглядаються основні сенси суб'єкта соціалізму, їх суперечності та презентація в дискурсі. Розкривається яким чином сенси використовуються для конструювання реальності. Аналізується співвідношення ідеального комунікативного співтовариства і комуністичного суспільства.

Ключові слова: дискурс соціалізму, сенси існування, комунікативне співтовариство, комуністичне суспільство, конструювання реальності, маніфестація, ідентифікація.

Актуальність даного дослідження обумовлена потребою з'ясування дискурсивних підстав існування сучасного суспільства, в першу чергу сенсів, що визначають конструювання реальності. Безумовно, неоціниму допомогу у цьому може надати використання основних положень трансцендентною прагматики К.-О.Апеля, а також теорії комунікативної дії Ю.Габермаса [1; 8]. Основна мета статті полягає у виявленні й описі сенсів існування суб'єкта соціалізму на основі вивчення його дискурсу, й, відповідно, ставляться такі завдання, як розгляд співвідношень комунікативного співтовариства і комуністичного суспільства, визначення ролі сенсів існування суб'єкта, виявлення сенсів існування суб'єкта соціалізму в його дискурсі, розгляд маніфестації й ідентифікації суб'єкта у дискурсі, виявлення суперечностей між сенсами; безумовно новизною дослідження є розгляд політичного дискурсу як результату виразу сенсів існування.

Комунікативне співтовариство та комуністичне суспільство. Згідно з марксизмом при соціалістичному суспільстві ми спостерігаємо редукцію класового антагонізму, що, є підґрунтям моральності соціальних відносин; тоді як у трансцендентальній прагматиці для цього моделюється ідеальне комунікативне співтовариство, яке передбачає встановлення певних умов комунікативної взаємодії; а оскільки мета у загальному плані співпадає, марксизм і трансцендентальна прагматика мають загальні риси, тому К.-О.Апель відзначає: „Бо ясно, що в завданні реалізації ідеального комунікативного співтовариства з погляду теорії комунікації сформульовано ще і скасування класового суспільства, імпліцироване усунення всіляко соціально обумовленої асиметрії міжособового діалогу. Тому „партиїність для пролетаріату”, виходячи з нашого філософського апіорі, в деяких обставинах можна етично виправдати – а саме тоді, фактично є „єдиний” [“das”] пролетаріат, як його характеризував К. Маркс у 1843 р., тобто у сенсі висунутого тоді „категоричного імперативу” [1, 322]. Соціально обумовлена асиметрія, типова

в першу чергу, для капіталізму, що і передбачає створення ідеального комунікативного співтовариства, яке відповідає ідеальному суспільству комунізму, а усунення асиметрії владних відносин і є основна передумова виникнення ідеального комунікативного співтовариства, – таким чином звернення К. - О.Апеля до марксизму, а також часткова відповідність позицій пояснюється спільністю підходів, а саме, створення ідеальних моделей суспільства, у яких постулюється наявність гармонійних суспільних відносин. Ю.Габер-мас займає іншу позицію по відношенню до марксизму, зокрема, він затверджує наступне: „У випадку з Гегелем і Марксом мова йшла про те, щоб не займатися черговий раз зверненням до інтуїтивної етичної тотальності в горизонті відношення пізнання і суб'єктів, що діють, і осмислити модель вільного волевиявлення в умовах комунікативного співтовариства, що примушує всіх своїх членів до співпраці”, – зрозуміло, що інтуїтивну етичну тотальність можна представити як солідарність трудящих або вільну самовідданість [8, 312]. Нагадуємо, що М.Штірнер також виходив з наявності інтуїтивної етичної тотальності, але обумовленою егоїзмом, – у нього ми бачимо негативне відношення до встановлення етичних принципів. Але, водночас, Ю.Габермас, фактично не заперечує наявності суспільної практики, яка володіє, відповідно, етичною інтуїтивною тотальністю, більш того, вона ототожнюється з сукупністю актів спілкування: „У теорії комунікативної дії фактично процес постійно поєднуючи життєвий світ з комунікативною повсякденною практикою, займає місце тієї самої сукупності актів спілкування, яке Маркс і його західноєвропейські послідовники відвели суспільній практиці” [8, 286]. Якщо життєвий світ з комунікативною повсякденною практикою фактично ототожнюється зі сукупністю актів спілкування, то чому останні розглядаються незалежно від

суб'єкта, у тому числі й історичної своєрідності? Відповідь полягає у тому, що Ю.Габермас узяв на себе обов'язок довести можливість використовувати розуму у комунікативній дії, що ясно з наступного: „Розум, виражений в комунікативній дії, сприяє наявності взаєморозуміння, але тільки разом з традиціями, що злилися у особливу тотальність, суспільною практикою і всім комплексом тілесного досвіду” [8,367]. Як зрозуміло із наведеної цитати, Ю. Габермас вже не заперечує значення тотальних традицій і суспільної практики, водночас визнання тотальних традицій означає невизнання своєрідності політичного суб'єкта від відмінностей модусів свідомості.

Сенси як підґрунтя для конструювання реальності. Повернемося до обговорення сенсів існування суб'єкта соціалізму. Слід зазначити, що характеристика суб'єкта соціалізму, ми маємо на увазі не реального суб'єкта, що має свою історію, а ідеальний тип, як його розумів М.Вебер, як результат проектування самого себе, моделі, яка, проте, має реальне існування, але що розрізняється залежно від своєрідності використовуваних сенсів існування [2]. Саме своєрідність сенсів і визначає результати конструювання. Як основні сенси існування суб'єкту соціалізму ми виділили турботу і самовідданість, і у супереч основним положенням марксизму, ми повинні визнати наявність самовідданості як основного сенсу існування. Чому ми на цьому наполягаємо? По-перше, усунення егоїзму припускає усунення залежності від розмірів власності – це і є самовідданість, яка має природний характер, оскільки при соціалізмі знімається інтерес до приватної власності, хоч би частково. Слід звернути увагу, що ми розглядаємо соціалізм не як втілення комуністичної ідеї, а як дискурсивну практику, яка, проте, також має у собі певну нормативність, задану з боку сенсів, що переживаються; отже, ця нормативність визначається не спочатку створеним чином майбутнього, наприклад, комунізму, оскільки соціалізм у цьому випадку – це дискурсивна позиція, при якій усувається егоїстичність суб'єкта капіталізму. Таким чином, пояснити виникнення суб'єкта можна не тільки встановлення певних моральних норм, але і за допомогою виявлення певних сенсів існування, що узгоджуються між собою, тим більше що кожен з них пов'язаний з іншим, наприклад, з турботи виходить самовідданість.

Незважаючи на те, що суб'єкт утворює собою цілком завершену цілісність, і є самодостатнім, тим її менш, виникнення його сенсів існування обумовлене наявністю іншого суб'єкта, наприклад, суб'єкт соціалізму виникає як заперечення суб'єкта капіталізму, протестний – суб'єкта солідарності, імперський – підданського; але незважаючи на те, що вони спочатку заперечують один іншого, між ними достатньо бага-

то загального, тим більше що більшість сенсів виникають в наслідок інверсії. Ми вже розглядали маятник капіталізму на прикладі зіставлень Е.Фроммом таких модусів існування як „мати” і „бути” [7]. Якщо „бути” стає імперативом, який обумовлює тотальне заперечення егоїзму, то це і буде суб'єкт соціалізму, при цьому імператив „бути” переживається вже не окремою індивідуальністю, а суб'єктом як цілим; тоді виникнення суб'єкта соціалізму не припускає захоплення влади у експлуататорів, а є домінуванням таких сенсів існування як турбота і самовідданість; і зовсім інше питання, якими інституційними засобами забезпечується існування суб'єкта соціалізму. Таке вирішення проблеми зумовлене тим, що, наше завдання полягає у створенні дискурсивної моделі соціалізму, а не проектування ідеального суб'єкта і визначення політичних засобів його відтворення; відмитим, що суб'єкт соціалізму, на рівні сенсів існування, слід погодитися з Й.Шумпетером, досконаліший, чим капіталізм [10].

Руйнування суб'єкта соціалізму можна пояснити якраз деструкцією таких загальних сенсів існування як турбота і самовідданість, що ми і спостерігали у період перебудови, тому наведемо вислів, який обумовлює заперечення соціалізму: „Соціалізм – це одне з досягнень людства. Безумовно, основне наше досягнення полягає в тому, що ми позбавилися від такої важкої хвороби капіталізму, як експлуатація. Проте й в соціалізмі можна багато що удосконалювати, избавляясь від його недоліків. Відзначимо у першу чергу такий недолік, як зрівнялівка, яка не дозволяє відчувати кожному членові, що суспільство повною мірою віддає йому по його заслугах. Нам треба побудувати соціалізм з людським лицем, коли кожен отримуватиме тільки за наслідками своєї праці”. Зрівнялівка, яка критикується у цьому вислові, й є сторона самовідданості як здатності відмовитися від повноцінного віддання по заслугах, зокрема у вигляді власності або матеріальної винагороди, тоді коли ми заперечуємо „зрівнялівку”, тим самим ми заперечуємо самовідданість, відповідно, провокується виникнення егоїзму, інакше кажучи, руйнуємо соціалістичні відносини, тобто суб'єкт соціалізму, одночасно, ми відновлюємо суб'єкт капіталізму, – і вже після того, як егоїстичний інтерес стає домінуючим, стає можливим інституціонування капіталізму; отже, ми показали можливість для трансформації дискурсу соціалізму і, відповідно, виникнення суб'єкта капіталізму із суб'єкта соціалізму.

Переживання рівності та відношення до власності. У зв'язку зі звинуваченням у

зрівнялівці, не можна не звернути увагу на своєрідність переживання рівності у суб'єктові соціалізму, і, відповідно, на його вираз у дискурсі. Чому рівність так актуальна для соціалізму? Це пояснюється тим, що при соціалізмі індивідуальність позбавляється презентації через власність, і відповідно, переваги; розміри власності при соціалізмі ретельно ховаються, тому що власність належить не індивідуальності, а суб'єктові, який їй розпоряджається відповідно до принципу справедливості. Рівність і є підстава для справедливості, тобто щодо рівного розподілу власності між індивідуальностями; таким чином у соціалізмі наявність власності не заперечується, але вона належить суб'єктові, а не індивідуальності, яка її відтворює. Відношення до власності – це те, що корінним чином відрізняє соціалізм від капіталізму; саме завдяки тому, що власність належить суб'єктові як цілому, стає можливим прояв турботи по відношенню до індивідуальності; таким чином, рівність також обумовлена можливістю прояву турботи з боку суб'єкта.

Особливо актуальним розуміння рівності стає після того, як після соціалізму ми спостерігаємо повернення до капіталізму, тому наведемо вислів, який може належити до періоду часу після перебудови: „Раніше ми були всі рівно, були як одна сім'я, і панувала дружелюбність. Зараз часи змінилися. З'явилися багаті, які зневажають останніх. Незрозуміло, яким чином виникло це багатство, оскільки чесною працею його не заробиш. Але саме ці вискочки поведуться так нахабно, хоча і наголошують, що ви йшли вони з народу і його люблять”. Зрозуміло, що рівність припускає деякий порядок відношення до власності, яка розглядається не як приналежність індивідуальності, а тільки суб'єкта, тому істотна відмінність суб'єкта соціалізму від суб'єкта капіталізму навіть не у розмірі власності, але у різному відношенні до власності, і відповідно, різних імперативах і сенсах існування. Основний імператив соціалізму наступний: власність належить народу, тому соціалізм не обмежує можливості продукування, але він обмежує розміри власності таким чином, що індивідуальність не ущемляється, і не переживає непотрібність і брошеність. Нагадаємо, що ми зараз розглядаємо соціалізм, відповідно сенси, які є змістом свідомості, незалежно від своєрідності традицій, нормативів, ментальності, які мають глибоку історичні коріння і також роблять значний вплив на реалізацію суб'єкта; кажучи про сенс, ми також маємо на увазі, що маніфестація суб'єкта може не співпадати, наприклад, суб'єкт може позиціонувати себе як капіталістичний, а основні сенси існування – соціалістичні, і навпаки. Останній випадок ми вже розглянули при аналізі дискурсу горбачовської перебудови, при якій, по суті, артикулювали основні сенси

капіталізму, тобто, коли ми говоримо про соціалізм, то ми повинні відвернутися від маніфестації суб'єкта, то, яким чином суб'єкт себе позиціонує, і звернутися до сенсів, які артикулюють в свідомості, і відповідно, орієнтуватися на положення справ, яке вони породжують, тобто результативність конструювання реальності.

Наприклад, рівність можлива і за наявності невідповідності розмірів власності, коли вона заснована на визнання самоцінності індивідуальності, адже саме таку рівність відстоював Сократ на суді. Здатний ефективно продукувати власність може їй володіти за умови, що добробут суб'єкта як цілого є для нього пріоритетом, в результаті усувається егоїстичність і індивідуалізм. Зрозуміло, що за відсутністю індивідуалізму розміри індивідуальної власності вже не мають значення, оскільки вони не впливають на статус особи: якщо розміри власності не роблять вплив на соціальний статус, то це і є стан рівності, таким чином, при соціалізмі рівність виявляється основним сенсом існування, коли наявність власності не виступає мірою для оцінки соціального статусу; але при цьому рівність припускає, що індивідуальність забезпечується власністю такою мірою, при якій відсутня загроза для існування; це рівність у взаємній турботі, яка забезпечується суб'єктом соціалізму на рівень артикулювання сенсів у свідомості, а потім вже інституціалізації, – таке трактування співвідношення індивідуальності й інститутів влади стало причиною того, що представники інституціалізму, зокрема Й.Шумпетер, розглядають марксизм як його різновид [10].

Насправді, чим же можна взагалі виправдати існування інститутів влади, як не створенням умов для існування; саме тому у інституціалізмі заперечується свавілля індивідуальності, інакше інститути будуть інструментом авторитаризму або тоталітаризму, – таку рівність можна вважати чистою, оскільки вона не описується наявністю речей, а також властивостей і переваг; у цьому випадку рівність – це не рівність в чому-небудь, а рівність як незалежність від кого-небудь, зокрема незалежність від розміру власності. Чому соціалізм не можна розглядати тільки як рівність у власності, а і як незалежність від власності? Рівність у власності як імператив припускає насильство над індивідуальністю, що суперечить сенсам соціалізму, оскільки його основний сенс – це турбота; наявність добробуту, таким чином, може основою для насильства, яке може бути присутнім при соціалізмі, – отже, в наявності суперечність, яка типова для соціалізму: з одного боку, прояв турботи і забезпечення мінімальною

власністю, з іншою, переслідування за надлишки власності, – наявність переслідувань також віднести на рахунок недосконалість ідентифікації і маніфестації, докладніший розгляд якої можливо при вивченні суб'єкта-для-себе. При якому положенні справ стає очевидно еекзистенція рівність як підґрунтя суб'єкта соціалізму? Звичайно у ситуації кризи, коли виникає усвідомлення необхідності обмеження власних потреб в ім'я загального добробуту, і наведемо із цього приводу наступний вислів: „Настали важкі часи. Кожен із нас саме в цей час повинен зробити все для того, щоб наші нащадки могли гордитися нами. Доведеться багато в чому обмежити себе, зокрема у отриманні доходів, і підтримати тих, хто не в змозі самотійно вижити. Це буде справедливо і гуманно”, – на прикладі вище наведеного вислову, очевидно, що соціалізм припускає усвідомлення добровільного підпорядкування принципам загального добробуту і загальної відповідальності.

Невідповідність сенсів та ідентифікації суб'єкта. Таким чином, рівність породжує солідарність рівних, що має специфічні ознаки; це рівність тих, що творять орієнтуються не на інтереси окремої індивідуальності, а на пріоритетність загального блага, і цю максиму достатньо точно виразив Цицерон: „Благо народу над усе”. Наявність цього вислову говорить про те, що дискурс соціалізму може виникати у будь-який історичний період, а також те, що кожен дискурс характеризується наявністю типових сенсів існування. Про що свідчить присутність дискурсу соціалізму? Про те, що він указує на існування суб'єкта соціалізму, можливо тільки локального, а як приклад можна навести комуни Ш.Фур'є, якими були окремі підприємства, у межах яких реалізувалися принципи соціалізму; до локальних суб'єктів соціалізму можна також віднести релігійні общини, наприклад, єврейські кібуці [4]. Ми звертаємо увагу на те, що, при дослідженні суб'єкта, ми повинні указати на сенси існування, які покладені у підґрунтя його конструювання; водночас, безумовно, що саме марксистське учення є теоретичним обґрунтування цих сенсів, більш того, слід зазначити, що суб'єкт соціалізму не є локальним, а є цілісним, при чому його цілісність виникає у наслідок заперечення негативних сторін капіталізму. Проте розгляд виникнення суб'єкта соціалізму, безумовно, буде за межами обговорення, оскільки воно припускає розгляд протестних сенсів існування, відповідно, конструювання протестного суб'єкта; відмитим тільки, що, не дивлячись на те, що у маніфестації протестного суб'єкта можуть використовуватися основні імперативи суб'єкта соціалізму, вони є тільки засобом для інверсії вертикалі влади, але не більш того, – домінуючими при цьому є протестні сенси, які й визначають існування суб'єкта, і, в першу чергу роз-

повсюдження насильства, а для того, щоб переконатися у правильності цього висновку, досить познайомитися з описом переживань М.Горького у його „Невчасних записках” [3]. Неважко зрозуміти те розчарування, яке настає, коли сенси соціалізму використовуються для обґрунтування і виправдання насильства, тому слід звернути увагу, що ідентифікація суб'єкта та його реальна зовнішність можуть і не співпадати: протестний суб'єкт, який реалізує себе на основі насильства, може проголошувати себе суб'єктом соціалізму, хоча таким і не буде; можливо і зворотне, коли наявність суб'єкта соціалізму, наприклад локального, не ідентифікується, як, наприклад, у імперіях, про що свідчать вислови Цицерона, тим більше що поняття соціалізму з'явилося тільки в ХІХ столітті [11]. Ми ж використаємо поняття соціалізму у широкому сенсі для позначення присутності певних сенсів у свідомості суб'єкта, незалежно від того, як він себе ідентифікує; тобто, якщо у його свідомості домінують сукупність сенсів існування, наприклад, рівності, справедливості й турботи, які артикулюють саме у дискурсі соціалізму.

Враховуючи наведене вище, доцільними будуть наступні висновки.

1. Слід зазначити наявність спільності між образами комуністичного суспільства, який був створений у марксизмі й ідеальним комунікативним співтовариством, що є основним елементом трансцендентальної прагматики К.-О.Апеля, оскільки і той й інший припускають усунення асиметричних владних відносин.

2. У протилежність К.-О.Апелю, Ю.Габермас відкидає звернення марксизму до інтуїтивної етичної тотальності, і закликає прийняти за модель „вільного волевиявлення в умовах комунікативного співтовариства, що примушує всіх своїх членів до співпраці”.

3. Основою існування слід вважати сенси, які використовуються для конструювання реальності, в якій перебуває суб'єкт, а для суб'єкта соціалізму основним сенсами слід вважати самовідданість, оскільки саме за допомогою цього сенсу відбувається усунення індивідуалізму капіталізму.

4. Сенси існування суб'єкта утворюють завершену цілісність, так що кожен визначається і може зрозуміти тільки через інший, при цьому їх наявність і своєрідність визначається відношенню до протилежного суб'єкта, а таким по відношенню суб'єкта соціалізму виступає суб'єкт капіталізму; тому руйнування дискурсу суб'єкта буде тототним руйнуванню самого суб'єкта, оскільки одночасно із руйнуванням дискурсу, руйнуються і сенси існування, покладені у підґрунтя суб'єкта.

5. Сенс рівності у дискурсі соціалізму полягає у відношенні до власності й до продукування як виробничої діяльності, зокрема, власність розглядається як суспільний стан, а призначенням продукування виступає не індивідуальність, як при капіталізмі, а народ або суспільство.

6. Слід виділити сенси, які визначають своєрідність суб'єкта незалежно від традицій, нормативів, ментальності, а також характеру маніфестації, за допомогою якої може ховатися його суть.

7. Рівність як образ дискурсу суб'єкта соціалізму є втіленням цінності людини узятото самого по себе, незалежно від своєрідності його

здібності до продукування, – це рівність у взаємній турботі, є гуманнішим, ніж рівність капіталізму, що розуміється як рівність тих, що творять, які можуть розраховувати на адекватну нагороду; проте рівність у власності при соціалізмі припускає насильство над індивідуальністю, оскільки вона може бути позбавлена власності на користь суб'єкта.

Слід звернути увагу на можливість невідповідності маніфестації й ідентифікації суб'єкта, так, наприклад, суб'єкт може проголошувати себе соціалістичним, тоді, по своїй суті він може бути протестним, або, навпаки, якщо християнська община фактично є локальним суб'єктом соціалізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Апель К.-О.* Трансформация философии. – М.: Логос, 2001. – 338 с. – (Университетская библиотека).
2. *Вебер М.* Дух капитализма. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послеслов. Ю. Н. Давидова, предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. *Горький М.* Несвоевременные мысли. Заметки о революции и культуре. – М.: Советский писатель, 1990. – 400 с.
4. *Зибельфарб И.И.* Социальная философия Шарля Фурье и ее место в истории социалистической мысли первой половине 19 в. – М.: Политиздат, 1964. – 267 с.
5. *Маркс К., Энгельс Ф.* Манифест коммунистической партии // Сочинения. – 2 изд. – Т.4. – 635 с.
6. *Мор Т.* Утопия // Антология мировой философии: Возрождение. – Мн.: Харвест; М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – С. 480-538.
7. *Фромм Э.* Психоанализ и религия. Искусство любить. Иметь или быть?: Пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 1998. – 400 с. – (Познание. – В.7.)
8. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер. с нем. / Под ред. Д.В.Скляднева. – Изд. 2. – СПб, 2006. – 380 с. – (Слово о сущем).
9. *Штирнер М.* Единственный и его собственник: Пер. с нем. Б. В. Гиммельфарба и М. Л. Гохшиллера. – СПб: Азбука, 2001. – 442 с. – (Азбука-Классика).
10. *Шумпетер Й.* Капитализм, социализм и демократия: Пер. с англ./ Предисл. и общ. Ред. В.С. Автономова. – М.: Экономика. – 540 с. – (Экономическое наследие).
11. *Цицерон М.Т.* Диалоги: О Государстве; О законах. – М.: Знание, 1994. – 254 с. – (Литературные памятники).

Стаття надійшла до редакції 21.01.2009 р.

